

голосуванні тощо⁸⁸. Те, що стають відомими лише окремі, найбільш одіозні чи випадково виявлені факти участі представників церков чи релігійних організацій у політичних акціях, що суперечать законодавству, аж ніяк не свідчить про поодинокий, випадковий характер таких проявів політизації в релігійному середовищі.

До яких негативних наслідків може спричинити політизація церков, релігійних організацій, окрім, зрозуміло, кваліфікації цих процесів і дій як таких, що не відповідають закону ?

По-перше, до подальшої політичної поляризації українського суспільства, доповненого і посиленого досить значущою світоглядно-релігійною, релігійно-церковною, регіонально-релігійною диференціацією, до ймовірного посилення відцентрових суспільних настроїв у регіонах з високим рівнем релігійності і усталеними релігійно-церковними симпатіями тощо;

по-друге, до посилення міжцерковної боротьби, оскільки існуючі до цього форми, методи, аргументація і навіть групи виразників з невідворотністю набудуть багатьох рис, притаманних міжпартійній чи політичній боротьбі;

по-третє, акцентовані контакти з політичними структурами, партіями, блоками реально можуть обмежити церкву в її свободі вибору позиції, оцінок; породити небезпеку її контролю та маніпуляції політичними силами;

по-четверте, високою стане ймовірність перенесення громадською думкою наслідків протиправних дій, політичних помилок, прорахунків, провалів, промахів, допущених власне політичними структурами чи партіями, наприклад, у ході виборчих кампаній, на партійно- чи політично заангажовані церкви чи релігійні організації з відповідними, далекими від компліментарних, оцінками останнім.

Таким чином, при сумнівних здобутках церков чи релігійних організацій, що дають втягнути себе в політико-партійні протистояння, втрати для цього інституту, що позиціонує себе за походженням як неземний і містичний, можуть бути значними.

Об'єктивно деполітизації церкви, релігійних організацій в сучасній Україні сприяють:

1. Послідовний курс держави на реалізацію конституційного положення про побудову України як правової держави, суворе дотримання на всіх рівнях і всіма учасниками політичного процесу чинного законодавства.

2. Критичне осмислення маловартісності застосування політизуючих щодо церкви схем за підсумками політичних кампаній чи акцій. Наочним прикладом неефективності нашвидкуруч створення разових передвиборних програм та проектів, "паперових" альянсів стали останні вибори до парламенту, які довели, що українське суспільство стрімко дорослішає, і вже не дозволяє себе ввести в оману ні ортодоксальною риторикою, ні штучними союзами. Вітчизняний електорат за розумінням ситуації значно випередив свою політичну еліту⁸⁹.

3. Розвиток церков, релігійних організацій як самодостатніх, активізація прозорого діалогу "держава-церква", що поступово звужує чи й знімає взагалі саму потребу звернення до політичних структур за сприянням.

4. Зростаюча відкритість українського суспільства, імплементація Україною міжнародних правових норм, можливість авторитетних європейських та світових організацій аналізувати дотримання Україною законодавства щодо прав людини та діяльності релігійних організацій тощо.

Таким чином, не заперечуючи важливості участі церкви в політичному житті країни з цілого ряду суспільно значущих проблем, є підстави стверджувати, що, в той же час, політизація церкви, як і привнесення релігійного фактору в політику замість очікуваного сприяння розвитку обох інститутів на практиці призводять до ускладнення, суперечливості, додаткової конфронтаційності політичного процесу, звуження можливостей сторін відносин діяти самостійно, виважено, відповідно до своїх програм та статутних документів.

*О. Саган**

Сучасні проблеми державно-церковних відносин в Україні: аспекти регулювання чинного законодавства

Вирішення сучасних проблем державно-церковних відносин в Україні на нинішньому етапі вичерпало свій адміністративний ресурс. Необхідна зміна законодавчих норм, адже багато проблемних

⁸⁸ Див.: Колодний А.М. Церква і політика: вибори 2006. - С. 62.

⁸⁹ Див.: Рахманін С. Прощальним багаттям згорає епоха...// Дзеркало тижня. 1-7 квітня. - 2006. - С.1

* *Провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ, д.філос.н.*

питань у сфері свободи совісті виникло із-за неврегульованості чинним законодавством. На основі аналізу вищезазначених проблем ми можемо виділити їх певні групи, хоч обмеженість обсягу статті унеможливило детальний аналіз всіх проблемних питань.

Зміна (вдосконалення) базового законодавства у сфері свободи совісті. Незважаючи на те, що Закон України “Про свободу совісті і релігійні організації” є, на думку багатьох експертів, одним із найкращих у Європі, у ньому все ж є достатньо слабких місць. Найбільш гостро вони проявилися у виборчих компаніях 2002, 2004 і 2006 років, коли норми чинного закону грубо порушувалися, а порушники не несли за це жодної відповідальності. Мається на оці положення статті 5 Закону щодо заборони релігійним організаціям брати участь у політичній агітації або сприяти її проведенню, а також заборони тиску з боку органів влади або політичних партій чи окремих кандидатів на релігійні організації щодо такої участі.

Недостатньо виписаний в Законі й аспект реєстрації релігійних організацій. Зокрема міжнародні організації переймаються питаннями розділення реєстрації релігійних інституцій в Україні і відсутністю прозорості щодо документів, які реєструються в обласних чи республіканському центрах, встановлення обмеження для заснування релігійних організацій в кількості не менше 10 осіб, коли для заснування інших громадських організацій достатньо трьох тощо. Окремо стоїть питання проведення релігієзнавчої експертизи, що, згідно з Положенням про Держдепартамент у справах релігій Мінюсту України, є одним із основних завдань цього державного органу. Неоднозначність даного положення вочевидь вступає в конфлікт з позицією Європейського суду з прав людини, згідно якої держава має право перевіряти, чи здійснює будь-який рух або асоціація, під виглядом досягнення своїх релігійних цілей, згубну для населення діяльність. Відповідно ніщо інше не може бути причиною для відмови у реєстрації статуту релігійної організації. Згідно Декларації Генеральної асамблеї ООН «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії та переконань», свобода сповідання релігії чи переконань підлягає лише обмеженням, встановленим законом та необхідним для захисту громадської безпеки, порядку, здоров'я та моралі, так само як і основних прав та свобод людини.

Проте хоч релігійні організації, згідно законодавства, реєструють лише статут (положення), на практиці ж подається значно більше документів, які проходять ретельну перевірку. Тобто, фактично здійснюється реєстрація не статутних документів, а віровчення, представленого тією чи іншою організацією. Проте оціночні характеристики будь-якої релігії, згідно світового законодавства, при реєстрації неприпустимі. Про це свого часу чітко зазначив Європейський суд з прав людини. У справі Митрополія Церкви Бессарабії та інші проти Молдови (Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova, 2001) Європейський суд чітко визначив: «...в принципі право на свободу релігій у цілях Конвенції виключає оцінку державою легітимності релігійних переконань». Критикуючи ступінь свободи, яка дозволена органам влади, Європейський суд зазначив, що право на свободу релігії, гарантоване Конвенцією, виключає будь-яке свавілля з боку держави в питаннях визначення того, чи є легітимними релігійні переконання або ж способи, якими ці переконання виражаються.

Ці й інші слабкі місця в українському Законі “Про свободу совісті і релігійні організації” стали проявлятися вже наприкінці 90-х років минулого століття. Відтак з початком цього століття було кілька спроб прийняти іншу редакцію (і навіть інший за концепцією) закон про свободу совісті. Проте заполітизованість цього питання не дозволила жодному (а подано було їх понад десяток) проекту пройти крізь сито Верховної Ради. Як нам відомо, бажання змінити вказаний закон й досі не полишило Міністерство юстиції України, яке черговий раз створило робочу групу із вироблення нової редакції закону.

Нині існують правові колізії між чинним Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації” та деяким іншими законами України. Оскільки, як було сказано вище, зміна базового закону, що регулює питання свободи совісті, є заполітизованим і може відбутися у віддаленій перспективі. Нині ж є просто нагальна необхідність узгодити статті інших законів, що заторкують питання свободи совісті.

Зокрема мова йде про Закон України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”. Набуття чинності цього Закону створило низку проблем, які вже тривалий час виникають на практиці під час державної реєстрації (легалізації) неприбуткових (в т.ч. релігійних) організацій, серед яких виділимо: запровадження “подвійної” процедури реєстрації, що значно ускладнює для них процедуру отримання статусу юридичної особи; збільшення терміну реєстрації, оскільки необхідно звертатись до двох інстанцій та готувати два пакети документів; подвійна оплатність процедури реєстрації неприбуткових організацій у державних реєстраторів; ускладнення процедури внесення змін до статутів (положень) у зв'язку з необхідністю “подвійної” державної реєстрації таких змін.

До речі, у 2005 р. народними депутатами України була зроблена спроба усунути цю колізію. Законопроект “Про внесення змін до ст.3 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців" (реєстр. №4389-1 від 03.06.2004 р.) повинен був усунути вищевказану правову

колізію. Зокрема законопроектом визначалось, що ті установи і організації, для яких спеціальним законом передбачено особливий порядок набуття статусу юридичні особи, отримують цей статус з моменту їх державної реєстрації (легалізації) у порядку, встановленому таким законом. Відповідно до пропонувань цим проектом змін, статуту (положення) релігійних організацій повинні були реєструватись у порядку, який встановлено Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Тобто релігійні організації набувають статусу юридичної особи з моменту реєстрації їх статутів (положень), як це і було до набуття чинності нового Закону. Тому, враховуючи клопотання громадських і релігійних організацій, концепція змін цього законопроекту була підтримана депутатами, в результаті чого він був прийнятий ВР України у першому читанні на засіданні 4.10.2005 р.

Проте у другому читанні закону у законопроект були внесені поправки, які фактично нівелювали сенс прийняття законопроекту. Зокрема у редакції законопроекту №4389-1 до другого читання, яка була схвалена депутатами в цілому як Закон, містить наступні суттєві недоліки:

- 1) Не ліквідована правова колізія між новим Законом та діючим спеціальним Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Це й надалі ускладнює порядок реєстрації релігійних організацій та відкриває можливості зловживань у його реалізації на місцях.
- 2) Новий Закон не вирішує проблеми “подвійної” реєстрації релігійних організацій.
- 3) Закон створює нові правові колізії, а саме у п.4 ст.3 тексту дозволяє Міністерству юстиції України здійснювати державну реєстрацію релігійних організацій та видавати відповідне свідоцтво, чого не було раніше. Ця норма суперечить ст.14 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”.

Відтак, можна констатувати, що новий Закон не вирішує, а ще більше ускладнює існуючі проблеми, завдає великої шкоди для духовно-соціальної діяльності релігійних організацій, ігнорує громадську думку, зокрема, звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій від 24.06.2005 року. А тому логічним і повністю виправданим є рішення Президента України накласти вето на даний закон. Проте проблема подвійного оподаткування залишилася і потребує свого логічного вирішення.

Інший Закон, який нині є у правовій колізії із Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації” – це Закон України “Про загальний військовий обов'язок”. Адже, незважаючи на норми Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, віруючі із дрібних або мало знаних Церков фактично не мають шансу скористатися альтернативною службою. Певним виходом із ситуації могло б стати заміна у статтях 17 і 30 Закону “Про загальний військовий обов'язок” терміну “конфесії” на термін “релігійні організації”.

Потребує свого усунення також правова колізія між частиною 4 (ст.24) Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” та п.12 Правил оформлення візових документів для в'їзду в Україну (затверджено Постановою КМУ від 20.02.1999 р. №227). Взаємоприйнятним вирішенням проблеми є викладення пункту 12 “Правил оформлення віз” у наступному вигляді: “літера Р – запрошення релігійної організації, засвідчене органом виконавчої влади, який здійснив реєстрацію її статуту (положення)”.

Іншим великим блоком питань, пов'язаних із функціонуванням Церков в українському соціумі, є **економічні питання**. Перш за все потребує приведення у чітку юридичну площину проблема повернення Церквам і релігійним організаціям колишніх культових будівель та іншого конфіскованого у них майна, яке перебуває у державній і комунальній власності. Нині питання відновлення історичної справедливості стосовно релігійних організацій вирішується на основі Указу Президента України, що суперечить ст. 92 Конституції України, де передбачено, що правовий режим власності регулюється виключно законами України. Саме тому реституція церковного майна відбувається спорадично і часто на суб'єктивній основі – залежно від релігійних уподобань тих чи інших чиновників. Проте ця проблема є надто складною і багатогранною. Адже на майно часто претендують Церкви які вийшли із однієї конфесії. Наприклад, на майно, конфісковане у православної Церкви, нині претендують принаймні три православні Церкви. Не менш складна ситуація у євреїв, яких в Україні нараховується кілька течій, чи в мусульман, які теж далеко не однорідні.

Зняти суб'єктивізм у питанні реституції церковного майна може лише прийняття спеціального Закону, в якому були б комплексно вирішені питання реституції релігійного майна. Адже слід чітко розуміти, що повернення всього конфіскованого майна нині неможливе, а тому слід законодавчо визначити фінансові та часові межі цього процесу. Значимо, що підготовча робота до розробки зазначеного Закону вже розпочалася. Зокрема Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 148-р (від 15 березня 2006 р.) створена Міжвідомча комісія з підготовки пропозицій щодо відновлення прав церков і релігійних організацій, порушених унаслідок проведення тоталітарної політики у минулі часи. Питання реституції церковного майна, на наш погляд, в подальшому буде одним із важливих і у діяльності народних депутатів України – очікується розробка навіть кількох законопроектів із зазначеної тематики.

Блок економічних питань передбачає насамперед впорядкування землекористування релігійних організацій. Нині суперечки виникають навколо проблеми щодо того, чи можуть релігійні організації бути визначені суб'єктами права на постійне користування земельними ділянками із земель державної і комунальної власності. Церкви відстоюють таке право, а також право бути суб'єктами права власності на землю, що потребує змін відповідно у ч.2 ст.92 та ч.1 ст.82 Земельного кодексу України. Крім того, релігійні організації претендують на збереження пільг зі сплати податку на землю, зазначені у ст.12 Закону України "Про плату за землю".

Є ще одне, не менш важливе питання цього блоку – виділення земельних ділянок для здійснення статутних цілей релігійних організацій (переважно для будівництва культових споруд). Завдяки особистому втручанням Президента України (Доручення Президента України № 1-1/657 від 8.07.2005 р. щодо необхідності особистого контролю вищих державних посадовців за розглядом звернень релігійних організацій щодо надання їм земельних ділянок), нині вдалося дещо покращити ситуацію у цьому питанні. Проте ситуація не змінилася кардинально. Це продовжує турбувати Президента України.⁹⁰ Практика блокування виділення земельних ділянок чи надання вже виділеної ділянки іншій Церкві продовжується. Про це свідчать десятки випадків і навіть судових процесів в Одеській, Харківській, Донецькій та інших областях. Можливо і у цьому випадку є сенс законодавчо закріпити право релігійних організацій отримати ділянку землі. Це стало особливо актуальним за нинішніх умов, коли у місцеві органи влади були обрані десятки священнослужителів тих чи інших Церков. Отже, є велика ймовірність блокування цими кліриками виділення земельних ділянок для потреб інших Церков чи конфесій.

Дещо меншими за масштабністю, але не менш важливими у практиці є й інші економічні проблеми релігійних організацій. Зокрема Церкви давно і безуспішно намагаються домогтися від Уряду країни встановлення орендної ставки за використання нерухомого державного майна в розмірі не вище 0,8% (як це є для населення) від вартості нерухомого майна, визначеної експертним шляхом (Додаток №2 "Методики розрахунку і порядку використання плати за оренду державного майна", затвердженої Постановою КМУ від 04.01.1995 р. № 786). Логічним, на наш погляд, є й встановлення для релігійних організацій та заснованих ними навчальних закладів тарифів оплати за газо- та водопостачання на рівні тарифів для населення або ж звільнення від сплати податку на додану вартість богослужбової літератури, яка ввозиться в Україну (для цього потрібно внести зміни до підпункту 5.1.14 пункту 5.1 статті 5 Закону України "Про податок на додану вартість") тощо.

Наступним крупним блоком державно-церковних проблем є **питання гуманітарного характеру**. Базовим питанням із цього блоку фактично із часу проголошення Україною незалежності залишається врегулювання **участі Церков і релігійних організацій в освітньо-виховному процесі**. Проте, незважаючи на роки дискусій, суттєвих зрушень у вирішенні зазначеного питання не досягнуто.

В освітньому блоці можна виділити кілька вузлових проблем, які потребують детального розгляду. Перш за все, це проблема викладання дисциплін духовного спрямування у загальноосвітніх школах. Значним катализатором у поверненні уваги суспільства до вказаної проблеми стало рішення Міністерства освіти запровадити з вересня 2005 р. у загальноосвітніх школах курс "Етика". Програма курсу викликала значні (і часто справедливі) нарікання з боку християнських Церков, які стали вимагати заміни курсу "Етики" на апробовані у сотнях західноукраїнських шкіл курси "Християнської етики" (або ж "Основи християнської етики", "Основи православної культури", "Основи православної культури Криму" тощо). Невирішуваність проблеми спровокувало навіть відкрите звернення 30 червня 2005 р. представників чотирьох крупних християнських Церков до вищого керівництва держави з проханням "запровадити викладання предмету "Християнська етика в українській культурі" у загальноосвітніх закладах України".

Не менш потужним стимулом для прискорення розгляду питання стала позиція з цього питання Президента України В.Ющенка. Найбільш чітко своє бачення питання Президент озвучив на засіданні Круглого столу "З любов'ю та турботою про дітей" (9 червня 2005 р.), на зустрічі із членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (14 червня 2005 р.) та на зустрічі із головами облдержадміністрацій 15 червня 2005 р. Якщо коротко, думка В.Ющенка може бути зведена до такого вислову: "... ми зробимо все, щоб починаючи з 1 вересня у навчальних закладах України було введено освітній курс – християнську етику... Як батько, я не хочу, щоб мої діти випадково вчилися про Бога і дороги до Нього. Я хочу, щоб вони свідомо це робили і не тільки через сім'ю, а щоб до цього була залучена і українська школа. Я переконаний, це тільки гармонізує життя дитини і людини в Україні". Як варіант до курсу "Християнської етики" глава держави вживав і назву "Етика віри".

Прихильники запровадження курсу "Християнська етика" у загальноосвітній навчальний процес апелюють до закріпленого у європейському законодавстві права на впровадження релігійної освіти,

⁹⁰ Дет. див.: <http://www.kievpress.info/read/22292.html>

оскільки це право є фундаментальною складовою релігійної свободи (ст.2 Першого протоколу Європейської конвенції з прав людини, п.3 Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1202 (1993 р.) тощо). Крім того, згідно міжнародного права, батьки тією чи іншою мірою мають право впливати на формування шкільної програми, а тому практично у всіх європейських країнах діти мають можливість вивчати релігію. У Німеччині, Італії та деяких інших країнах це право дітей закріплене навіть у конституціях цих країн. Причому прихильники релігійної освіти школярів не обмежуються лише запровадженням окремих курсів у шкільну програму – у світі функціонують сотні тисяч конфесійних шкіл (лише християнських – понад 200 тисяч), які мають державні ліцензії на надання освітніх послуг, але у виховному процесі орієнтуються на певні моральні норми своєї конфесії. Ну і, зрештою, Конституційне відокремлення школи від Церкви не означає повну ізоляцію цих інституцій, оскільки стратегічна мета у них одна – духовне оздоровлення та консолідація суспільства.

На наш погляд, запровадження курсів духовного спрямування матиме успіх в навчальному процесі за умов виконання кількох важливих передумов: По-перше, добровільність для школярів відвідування занять, тобто надання даним курсам статусу факультативів, але, звичайно, ці факультативи не мають ставати об'єктом маніпулювання з боку дирекції шкіл чи місцевих відділів освіти. По-друге, запровадження гнучких підходів (адаптації до регіональних особливостей) як до змісту курсів, так і до часу їх запровадження – впроваджувати лише в міру готовності вчителів та матеріальної бази. По-третє, наявність альтернативи для тих дітей, які, в силу тих чи інших обставин не захочуть відвідувати уроки релігійно-виховного спрямування. Це можуть бути уроки етики, морального виховання чи інші курси. По-четверте, для уникнення виникнення певної соціальної напруги у суспільстві, освітянам слід більш активно роз'яснювати та пропагувати свої напрацювання. Поза тим необхідно віддавати собі звіт, що одне лише запровадження курсу "Християнської етики" не зніме всі вказані вище негаразди. Змінити суспільство на краще зможе лише злагоджена робота у цьому напрямі центральних та регіональних державних органів, школи і батьків.

Не менш важливим є й питання реального запровадження закріпленого законодавством світського характеру освіти. Намагаючись максимально обмежити вплив релігійних організацій на навчальний процес (а в багатьох випадках це є цілком виправданим), освітянське керівництво, на жаль, не звертає уваги на те, що у більшості навчальних закладів (а також у викладі навчальних дисциплін) продовжує домінувати атеїстичний світогляд. Цьому є об'єктивні пояснення – в школах працюють вчителі старшого, вихованого на атеїстичних ідеях, покоління. Проте чи готуються у нинішніх вузах вчителі нової формації, які утверджуватимуть світоглядний плюралізм у навчальному процесі? Адже входження у світову освітню систему, так званий "Болонський процес", вимагає викладання, поруч із еволюційною теорією, й інших теорій виникнення і розвитку світу та життя в ньому. В цьому аспекті важливим буде також досягнення балансу в ознайомленні учнів із різними світоглядними моделями й уникнення неминучого "конфесійного лобізму".

Певним вирішенням зазначеної проблеми було б визнання Церков і релігійних організацій суб'єктами права при заснуванні дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів неприбуткового характеру. Для цього слід внести відповідні зміни до чинного законодавства. Важливим є також зміна ставлення державних органів до конфесійних шкіл і сприяння поширенню інформації про вимоги щодо ліцензування, налагодження оплати праці вчителів конфесійних шкіл із фахових загальноосвітніх предметів.

Зазначені зміни дозволять зняти ще одну проблему, пов'язану із функціонуванням вже існуючих в Україні освітніх навчальних закладів – досягнення рівності в отриманні соціальних прав і гарантій викладачами/вчителями і студентами/вихованцями релігійних дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів. Нині цей прошарок населення не користуються визначеними державою пільгами, які мають відповідні категорії у світських навчальних закладах (пільгове обкладання податками, державні дотації на харчування, пільговий проїзд у транспорті тощо). Є випадки на межі абсурду, коли студенти духовних навчальних закладів позбавляються навіть окремих соціальних виплат (наприклад, грошових дотацій у зв'язку із сирітством), які безперешкодно отримують за аналогічних умов їхні однолітки у світських навчальних закладах. Ці та багато інших фактів наводилися на Міжнародному науково-практичному семінарі "Законодавство України про освіту і Церква" (Київ, 19-20 січня 2006 р.), учасники якого розглядали проблеми релігійної та релігійно-освітньої освіти в світському навчальному процесі й зазначали важливість відкриття конфесійними загальноосвітніми навчальними закладами. Держава, на наш погляд, повинна також прийняти для учнів спеціальну програму на кшталт тих, які існують для дітей сиріт – "гроші ходять за дитиною". Це означатиме, що на дітей, які навчаються у конфесійних школах, будуть виділятися кошти на оплату праці вчителів базових загальноосвітніх предметів.

Із питанням запровадження курсів “Християнської етики” перегукується не менш давня і складна проблема задоволення релігійних потреб військовослужбовців. В умовах практично повної відсутності юридичного підґрунтя, у деяких Церквах в Україні йде активна розбудова капеланських відділів, які займаються “духовним окормленням військовослужбовців”. У зв’язку із великою кількістю публікацій на цю тему (проведено вже кілька міжнародних конференцій), ми не будемо детально зупинятися на цій проблемі. Вкажемо лише, що в умовах відсутності в Україні Помісних Церков, жорсткої залежності кількох найбільших Церков від закордонних центрів, капеланство може суттєво і негативно вплинути на боєздатність українських військових формувань

Важливим для майбуття крупних Церков в Україні стане встановлення державних освітніх стандартів для спеціальності “теологія”, нещодавно введеної у перелік спеціальностей, за якими надається вища освіта. Без цього буде неможлива об’єктивна оцінка навчального процесу і, відповідно, спонукання до добровільної державної акредитації релігійних вищих навчальних закладів, визнання їхніх дипломів і наданих ними вчених ступенів та звань.

Четвертим базовим блоком регулювання державно-церковних відносин в Україні є **державне сприяння (законодавче врегулювання) соціальної, гуманітарної та благодійної діяльності релігійних організацій**. Зазначена діяльність Церков, як показує досвід, значно ефективніша, аніж “освоєння коштів” відповідними державними інституціями. Адже ні для кого не секрет, що авторитет релігійних інституцій у питаннях захисту життя людини, зменшення і викорінення практики абортів, формування у суспільстві відповідального ставлення до статевих відносин, народження і виховання дітей тощо, є найвищим у суспільстві. Церквами постійно оприлюднюються звернення на захист життя, викорінення шкідливих звичок тощо. З іншого боку, така спільна діяльність релігійних інституцій стає основою для подальшої міжконфесійної та державно-конфесійної співпраці в цих питаннях. В подальшому це матиме позитивний вплив на покращення міжконфесійних відносин в країні.

Проте ефективна діяльність релігійних інституцій утруднюється успадкованим у більшості своїй від атеїстичної системи чинним українським законодавством, яке ще донедавна мало на меті лише максимальне обмеження прав і свобод релігійних інституцій. Тому необхідно терміново прийняти низку Законів та законодавчих актів для врегулювання, наприклад, здійснення в Україні соціально значущих благодійних проектів для незахищених верств населення. Незважаючи на позірне сприяння державних органів, отримання релігійними організаціями гуманітарних вантажів й досі є проблематичним.

В умовах сучасного рівня комунікативних зв’язків участь представників релігійних організацій у здійсненні заходів із захисту суспільної моралі буде значно ефективнішою, якщо конфесіям буде надана можливість мати ефірний час як на державних теле- і радіоканалах (за некомерційними розцінками), так і на створюваному в Україні громадському телебаченні й радіомовленні. Свого часу Президент України давав доручення Кабміну України (№ 1-1/657 від 8.07.2005 р.) вивчити питання “щодо визначення спеціалізованого телеканалу та виділення відповідного ефірного часу для проведення за участю представників релігійних організацій духовно-просвітницьких передач”. Проте це доручення так і залишилося нереалізованим. З іншого боку, як засвідчує широка участь різних релігійних інституцій у роботі регіональних теле- і радіоканалів та активне обговорення цих питань на зустрічі глав Церков із Президентом України, Церкви в Україні готові до заснування електронних засобів масової інформації. Потрібне лише законодавче визнання релігійних організацій суб’єктами права заснування всеукраїнських теле- і радіоканалів та виділення відповідних частот.

Як бачимо, нині в Україні існує цілий комплекс проблем, які не можливо вирішити частково, змінивши один чи два закони. На наш погляд, потрібний системний підхід до вирішення зазначених проблем, який можливий лише за умови розробки і прийняття на законодавчому рівні **Концепції державно-церковних відносин** в Україні, яка б відповідала європейському та світовому досвіду врегулювання проблемних питань, пов’язаних із свободою совісті в Україні, проте враховувала б національну специфіку, вже усталені традиції міжконфесійних відносин. Ця Концепція повинна пройти експертне обговорення, а до її розробки мають бути залучені представники Всеукраїнської Ради Церков та інших зацікавлених церковних й громадських інституцій. За основу Концепції можна було б взяти вже напрацьований кілька років тому подібний документ, створений робочою групою за участю Центру економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова та представників Церков.

Лише після прийняття Концепції доцільно розробляти нові проекти законів та законів про внесення змін до тих законодавчих актів, які стосуються функціонування в Україні релігійних інституцій. Інакше ми і в подальшому матимемо правові колізії між Законами та законодавчими актами. Наявність Концепції дозволить більш чітко регламентувати діяльність тих державних органів, які регулюють нині питання, пов’язані із свободою совісті в країні. Зокрема, є потреба розробити, з врахуванням міжнародного досвіду, пропозиції щодо статусу, назви, функціональних обов’язків нині існуючого Державного департаменту у

справах релігій Міністерства юстиції України. Адже за умов відокремлення Церкви від держави існування державного органу “у справах релігій” є алогічним. Є необхідним також вивчити питання (і можливо вписати у Концепцію) щодо створення при Міністерстві юстиції “Тромадської ради з питань свободи совісті” як дорадчого органу та юридичної легітимізації регіональних Рад церков і релігійних організацій.

І останнє, на чому хотілося б наголосити. Ми повинні чітко усвідомити, що якими б юридично виваженими і справедливими не були б вказана Концепція і Закони, прийняті на її основі, вони не будуть діяти без чітких механізмів відслідковування і реагування на порушення законодавства у сфері свободи совісті. Для цього, окрім законодавчо визначених механізмів, на наш погляд, доцільно скористатися Рекомендацією Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1412 (1999 р.), яка спонукає уряди країн-учасників “створювати чи підтримувати незалежні національні чи регіональні інформаційні центри щодо груп релігійного, езотеричного чи духовного характеру”. Ці інформаційні центри можуть стати певною гарантією щодо недопущення порушення законодавства і основою того явища, яке прийнято називати “громадянським суспільством”.

Л.Виговський, Т.Виговська**

Модель державно-церковних відносин як еталон правового регулювання взаємин держави та релігійних організацій

Трансформаційні процеси, які почалися в Україні з початку 90-х років минулого століття, охопили всі сфери функціонування соціального світу, в тому числі і релігійну. З набуттям державної незалежності основні принципи свободи совісті отримали реальне конституційне забезпечення. Такий підхід зумовив кількісні і якісні зміни у конфесійному середовищі, які зпричинили не тільки розширення інституційної мережі релігійних об'єднань, але й їх якісний розвиток. Зрозуміло, що це актуалізувало потребу правового регламентування функціонування релігійного комплексу, оскільки попереднє радянське законодавство носило чітко виражений атеїстичний характер і на практиці однозначно було направлене на правове забезпечення звуження функціонування релігії в усіх сферах “соціалістичного суспільства”.

Варто зазначити, що проблема правової регламентації функціонування релігійного комплексу, механізм її реалізації завжди був в центрі уваги науковців і практиків. Зокрема, це питання в тому чи іншому контексті було об'єктом дослідження українських релігієзнавців М.Бабія, В.Бондаренка, С.Здіорука, В.Єленського, В.Климова, А.Колодного, М.Новиченка, О.Сагана, Л.Филипович, О.Уткіна та ін. Проте є очевидним, “що життя йде вперед і в деяких аспектах діяльності релігійних організацій настає ситуація, коли між реаліями цього життя і нормою закону виникають протиріччя, що потребують розв'язання”⁹¹

Без сумніву, що за умов подальшого розгортання в Україні діяльності нових конфесій (і не завжди християнського напрямку), посилення серед них конкурентної боротьби за вплив на віруючих веде (в деяких випадках) до гострого протистояння між ними. Це передбачає, з одного боку, адекватне правове регулювання між самою державою та релігійними організаціями, а з іншого – правове регулювання відносин між самими релігійними інституціями та організаціями. За таких умов актуалізується питання пошуку й запровадження в життя такої моделі державно-церковних взаємин, яка б дозволила досягнути справедливого вирішення означених відносин.

При цьому важливо враховувати й той аспект, що Церква одночасно є не тільки складовою частиною відносин з державою, але має і свої особливі стосунки з іншими структурними того ж суспільства. Оскільки релігія насамперед є явищем соціальним, то вона постійно безпосередньо чи опосередковано взаємодіє з структурними елементами всього суспільного організму. Її зв'язки із соціумом, зокрема з його різними підсистемами, мають не статичний, а динамічний характер, тобто такий, який постійно під впливом певних чинників видозмінюється як в часовому, так і в просторовому вимірах. “Відтак, - слушно зазначає С.Здіорук, - характер суспільно-релігійних відносин обумовлюється багатьма факторами: культурно-історичними традиціями, внутрішньополітичними, економічними, соціальними

* Завідувач кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права, д. філос. н.

* Доцент кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права, к. біол. н.

⁹¹ Бондаренко В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність - світовий досвід та українські проблеми. Науковий щорічник. – К., 2002. – С. 124.